

birtokában sem. Fennmaradt egy működési bizonyítvány, amely azt tanúsítja, hogy 1855 elejétől 1860 végéig Hatvanban volt jegyző, ahol hivatali munkáját a város előljárósága kiválónak minősítette. 1857. június 17-én, harminchat éves korában feleségül vette az értelmiségi családból származó huszonegy éves Mészáros Flórát. 1861-ben már a Pest megyei Zsámboknak volt a jegyzője, de a felesége Hatvanban, a szülei házában hozta világra első gyermeküket 1861. szeptember 11-én Doktay Gyulát, aki felnőve a MÁV szolgálatába állott és Hatvanban mozdonyvezetőként vonult nyugállományba.¹¹ 1889-ben a Pest városi Honvédegylet tagja volt. 1893-ban halt meg.¹² Utódai közül ifj. Doktay Gyula okleveles építésmérnök 1969-ben az újalakult hatvani múzeum alapító igazgatója volt.

Németi Gábor

Száz éve alakult a Hontvármegyei Múzeum Társulat

A magyar műgyűjtés kezdetei a humanizmus idejébe nyúlnak vissza. Ez idő tájt elsősorban a szakrális intézményekben folyt egyfajta gyűjtőtevékenység, amely mindenekelőtt az ereklyékre és a klenódiumokra terjedt ki. „A késő középkorban a reneszánszsal kibontakozó és megerősödő tudományos és világi indíttatású érdeklődés megteremtette a történelmi fejlődés tárgyi emlékeinek megbecsülését és a róluk való gondoskodás intézményeit. Jelentős szerepe volt ebben Itália tudósainak, valamint az oda menekülő görögöknek.”¹

Magyarországon Mátyás király gyűjteményei váltak európai jelentőségűekké. A múzeumok közül pedig a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma a legrégebb, hisz első tárgybeszerzései már 1709-ből valók, leltárkönyve pedig 1774-ből származik. Ez a Sárospatakon lévő gyűjtemény már jelentős néprajzi anyagot is tartalmaz.

Új szakaszt nyitott muzeológiánk történetében Széchényi Ferenc 1802-ben született elhatározása, miszerint magángyűjteményét: könyveit, kéziratait, rézmetszeteit, ötvösműveit felajánlotta a hazának egy létesítendő Nemzeti Múzeum céljára. A Magyar Nemzeti Múzeum megalapításáról az 1808. évi VIII. törvénycikk intézkedett, s tulajdonképpen ettől kezdve beszélhetünk mai értelemben vett múzeumügyről.² Később került sor a muzeológián belüli szakosodásra. 1872-ben például felállították a Néprajzi Osztályt, amely 1892-re önálló múzeum-má alakult. 1878-ban indult az Iparművészeti, 1894-ben pedig a Szépművészeti Múzeum.

A kiegyezés után az egész országban nagyobb lendületet vett a műgyűjtés, s több helyi múzeum alakult. Nem volt kivétel természetesen a Felvidék sem. Hisz már 1868-ban létrejött a Pozsonyi Városi Múzeum, 1872-ben megalakult Kassán a Felső-Magyarországi Múzeum Egyesület. A Gömörmegyei Múzeumegyesület 1882-ben létesült Rimaszombatban, a Komárommegyei és Komárom Városi Történelmi és Régészeti Egylet pedig 1886-ban alakult. A sort Ipolyság követte, ahol szintén megalakult az ország egyik legrégebbi, ilyen jellegű intézete.

A honti muzeológia kezdetei

A Honti Múzeumról 1982-ben publikáltam először rövid összefoglalót, emlékezve akkor a 80 éve alakult intézményre,³ amely a történelmi Magyarország régi vidéki múzeumai közé tartozik. 1902. július 6-án nyílt meg az akkori megye székhelyén, Ipolyságon, a vármegyeháza három termében. Előzményei azonban jóval korábbiak.

¹¹ Heves Megyei Levéltár IV-416. 197. és 198., továbbá Halotti anyakönyv 1917.

¹² Doktay Gyula: Kéziratok Hatvan történetéhez. – H.L.M.

¹ Filep Antal: Múzeum (címszó). Magyar Néprajzi Lexikon III. kötet. Főszerk.: Ortutay Gyula. Bp. 1980. 668. old.

² Liszka József: Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában (1918–1938). Pozsony, 1990. 17. old.

³ Csáky Károly: A Honti Múzeumról. In: Madách Naptár 1983. Bratislava, 1983. 160–163. old.

Tudnunk kell, hogy Hont megyében már a XIX. század elején, sőt ezt megelőzően is voltak kiváló néprajzkutatók, régészek és múzeum-pártolók, irodalmárok, történészek és kutatók. Talán elég ha csak Cwittinger Dávidra, Mocsáry Antalra, Csaplovics Jánosra, Szeder Fábiánra vagy Érdy Jánosra, Lányi Károlyra, Gyürky Antalra, Ipolyi Arnoldra, Nyáry Albertra vagy Kubinyi Ferencre gondolunk. De említhetnénk a Pongráczokat és az Ivánkákat is.

A múzeumalapítást megelőzően több magángyűjtemény is volt ezen a vidéken. Mindenekelőtt a könyvtárak érdemelnek figyelmet. Wilczek Frigyes felsőszemerédi, Winkler József deméndi, Majthényi László leszenyei és a Luczenbacherok szobi gyűjteménye több ezer kötetet tartalmazott. A Rakovszky-féle lontói könyvtár a megyén túl is ismert volt, hisz 49 ősnymotvánnyal és több értékes egyedi kiadvánnyal is dicsekedhetett. Szép könyv- és folyóirat-gyűjteménye volt a század első évtizedeiben alakult Honti Kaszinónak is. A családi levéltárak közül igen értékes lehetett a Palásthyak és az Ivánkák gyűjteménye.

Akadtak azonban más jellegű gyűjtemények is. Nyáry Alfonz és Kudora János például néhány kőkorszakbeli lelettel büszkélkedhetett. Somogyi Bélának gazdag porcelángyűjteménye, Totovits Kálmánnak ékszergyűjteménye volt. Matunák Mihály drégelyi emlékekkel, Pongrácz Lajos pedig numizmatikai gyűjteménnyel dicsekedhetett.⁴

Összefüggésbe hozhatók a muzeológiával azok a kezdeményezések és mozgalmak is, melyek még jóval a századforduló előtt indultak meg. Fejérváry Miklós és Gyürky Medárd már 1838-ban megalapította a Honti Régészeti Társulatot, s az rövid időn belül értékes tárgyakat adott át a Nemzeti Múzeumnak. Hála József jóvoltából nemrég került például kezembe az a „Megismerés”-másolat, amely „A’ Hont megyei ritkaságokat gyűjtő társulattól 1847-ki Junius 25^{kén} a magyar nemzeti Museumnak ajándékban küldetett következő természetosztályhoz tartozó tárgyakról” készült.⁵ A jegyzék 152 címetet és annál több tárgyat tartalmaz, köztük például mamutfogakat, kővé vált fákat, tengeri csigákat, régi állati csontokat stb. Az adományozók közt szerepel többek közt Sipos Mihály ipolyisági jegyző, Fejérváry Miklós, Gyürky Medárd, Gyürky Antal, Pongrácz Lajos, Kasza Ágoston, Laszkáry Miklós, Balogh Lajos, a Boronkayak és mások. A tárgyak nagy részét, a pribéli, a tesmagi, a deméndi, a szelényi, a honti és a palásti határban találták. A gyűjteményt Kubinyi Ágoston adta át.

A Pongrácz Lajos indítványozta Szondi Emlékbizottság az 1860-as évektől Kudora János, Matunák Mihály, dr. Bakó József és Verebélyi József irányításával tudatosan gyűjtötte a drégelyi emlékeket. Pongrácz Lajos vezetésével és közreműködésével ez a társaság is sokat tett a múlt emlékeinek feltárása és összegyűjtése érdekében. Hisz felépült a Szondi-emlékkápolna, elkészült a Szondi-szobor, megjelent a Szondi Album stb.⁶

1887. október 20-án nagyszabású Ipoly Arnold emlékünnepeket rendeztek a megye székhelyén. Ennek fő szervezője Pongrácz Lajos alispán volt. Ebből az alkalomból készült el az az

Pongrácz Lajos (Kubányi Lajos festménye)

⁴ Csáky Károly: Honti barangolások. Bratislava, 1985.

⁵ Ezúton mondok köszönetet dr. Hilla Józsefnek, aki a dokumentum fénymásolatát számomra megszerzte. Ugyancsak köszönet illeti őt azért a segítségért, melyet a sajtóbeli cikkek megszerzése terén nyújtott.

⁶ Csáky Károly: Emlékezés Pongrácz Lajosra. In: Irodalmi Szemle 1986/6. 558–562. old. – Uő.: A drégelyi Szondi-emlék története és a honti Szondi-kultusz. In: Irodalmi Szemle 1984/4. 345–351. old.

Ipolyság – a volt vármegyeháza, a Honti Múzeum első székhelye

emléktábla, amely ma az ipolykeszi templom falán áll. Rajta Pajor István hont megyei költő disztichonját olvashatjuk, hirdetve s őrizve jeles szülöttünk „nagy neve emlékét”.⁷ 1898-ban Pongrácz Elemér szervezett nagyszabású történelmi kiállítást Ipolyságon. Tulajdonképpen ez tekinthető a múzeualapítás közvetlen előzményének, mivel benne öltött testet konkrétan a megyei múzeum eszméje.

A történelmi kiállítás és Hontvármegyei Múzeum Társulat

A század első évtizedeitől működő Honti Kaszinó Ipolyság és a környék kulturális életének központja, művelődésének irányítója, a szellemi áramlatok katalizátora volt. Itt fogalmazódott meg Pongrácz Elemér ötlete alapján⁸ már 1896-ban annak a kiállításnak a gondolata is, amelynek realizálása magát a társulati eszmét, valamint a múzeum gondolatát is útjára indította. A kaszinó, a kiállítás, a társulat, illetve a múzeum kezdetől fogva együtt, egymást erősítő kapocsként volt jelen.

A következő héten már arról tudósít a megyei lap, hogy „egy hontmegyei történelmi kiállítás tárgyában értekezletet tartottak, mely az indítványozó Pongrácz Elemért megbízta, hogy pesti szaktudósokkal a rendkívül érdekes eszme megvalósítását megbeszélje, s az eredményről jelentést tegyen”. Sem a lapok, sem a kezdeményezők nem titkolták, hogy Pongrácz Elemér ezzel az elképzelésével tulajdonképpen „egy honti múzeum alapját célozza megvetni”.⁹ Az újság ugyanezen számában egy vers is megjelent. Szerzője „Kronikás”-nak írja alá magát, s ezt olvassuk többek közt versében: „S hogy a muzeum létre jöjjön, / Az immár több, mint bizonyos, / Mert Fagyos Szent nagy politikus, / S terve nagyon furfangos”. (Fagyos Szent: Pongrácz Elemér írói álneve. – Cs. K.)

Az 1897. évi első számában is emlegetik a megyei történelmi múzeum megalapítását, s örömmel számolnak be arról, hogy „a megyei történelmi kiállítás rendezése iránti mozgalom ritka érdeklődést keltett” a vármegye „intéző köreiben”. Azt is megtudhatjuk, hogy „A Honti Kaszinó mint a különböző társadalmi osztályok egyesítője, mint testület az első volt, mely felfogta a kulturális cél nagy horderejét és saját adományain felül a Szondi-alap ez évi kamatait is nagylelkűen és nemesen a történelmi kiállítás kiadásainak fedezésére ajánlotta fel.” A Honti Lapok pedig „mint a közvélemény orgánuma a legkészségesebben nyújt segédkezet a cél elérésére s nem fog szünni egy percre sem, hogy olvasóit s az egész vármegyét az ügynek megnyerje”. A megyei lap a kiállítás hivatalos értesítőjévé vált, Történelmi kiállítás címmel állandó rovatot indított.¹⁰

⁷ Hála József: Ipolyi Arnold és Hont megye. In: Ethnographia 1995. 195–229. old.

⁸ Honti Lapok 1896. XI. 24.

⁹ Honti Lapok 1896. XII. 8.

¹⁰ Honti Lapok 1987. I. 5.

A kiállítás szervezése körüli munka egyre konkrétabb cselekedetekben nyilvánult meg. „Megyénket érdeklő adatokat gyűjtöttek. Levéltárak-, könyvtárak-, képcsarnokok- és múzeumokban kutatások eszközöltettek.” – olvassuk az újabb híradást.¹¹ Ebben említik azt is, hogy „az előzetes tanulmányok és vizsgálódások oly széles terjedelműek voltak, hogy rövidesen be kellett látnia az intéző bizottságnak, hogy az óhajtott siker veszélyeztetése nélkül a történelmi kiállítás e nyár folyamán meg nem tartható”. A megrendezést ezért az 1898. évre halasztották.

Megrendeztek viszont 1897-ben egy jól sikerült kézimunka-kiállítást. Erről Czibulya László (később nevét Czoborra változtatta – Cs. K.) alispán írt beszámolót, melyben megemlíttette többek közt, hogy „Vármegyénk Bozók vidékének népe, – hogy mindennapi kenyerét megkeresse, házi iparcikkek készítésével foglalkozik emberemlékezet óta.” Azon túl, teknőket, fakalákat és talakat készít, csipkét ver és vászonra díszít hímet olyan tökéletességgel, miszerint utóbb nevezett házi iparával a külföldön is feltűnést keltett”. Czibulya szerint „ezen iparág felkarolása vármegyei közérdeket képez”.¹²

A megyeháza kistermében a hímzőipar és a csipkeverés 107 példányát mutatták be. Ennek komoly visszhangja volt, „Ráth Károly a budapesti kereskedelmi kamara és az ipar és kereskedelmi múzeum igazgatója a lapokból nyert értesülésre vasárnap meglátogatta a kiállítást, és előnyös szakvéleményt mondott.”¹³ Ráth Károly (1838–1902) egyébként jeles ipari úttörő volt, aki a kisiparosságot akarta versenyképessé tenni Magyarországon.

A tervezett kiállítás szervezése az iméntiek után még inkább felgyorsul. Hazaérkezett Pestről Pongrácz Elemér, hogy tárgygyűjtés végett az egész megyét beutazza. A lap közli az első tárgykölcsönzőket, köztük báró Majthényi László, Pongrácz Vince, Pongrácz Lajos, Gracza György, Dessewffy Arisztid nevét és a márianosztrai plébániát.¹⁴

1898. július 6-án ülésezett Horváth Béla főispán elnöklete alatt a kiállítás bizottsága, amelybe beválasztották Draskóczy Jenőt, Králik Adolfot, Kubányi Károlyt, Luka Pált, Matunák Mihályt, Wilczek Frigyes és Majláth Istvánt. Júliusban örömmel újságolják, hogy „A hontvármegyei történelmi kiállítás sikere a selmeciek részvétele folytán biztosítva van.” A történelmi emlékekben gazdag ősi bányaváros ugyanis részt vett a megye „kiváló kulturális és tudományos mozgalmában”. Azt is megtudjuk, hogy „Nagy Iván e kiváló történelmi tudós, ki most fejezte be »Nógrádvármegye monográfiája« című nagy művét, maga is készül kiállítani a mi megyénkre vonatkozó több dolgokat gazdag magángyűjteményéből”.¹⁵ Vele még többször találkozunk a megyei muzeológia múltját kutató.

Gyűlnek a kiállításra szánt dolgok. Az adományozók közt találjuk Horváth Bélát, Krupec Istvánt, Ivánka Istvánt és a Terstyánszkyakat. Matunák Mihály megtartja első felolvasását a török hódoltságról. Összeáll a kiállítás teljes szervezőbizottsága, melynek védnöke Vaszary Kolos hercegprímás, elnöke Horváth Béla főispán, alelnökei Czibulya László, Ivánka Zsigmond, Kovács József, Majláth István, Nagy Iván, Sántha Béla és Walter Gyula. További tagjai Jekelfalussy József, Konkoly Thege Sándor, Kovács Sebestyén Endre, Kubinyi Ferenc, Kudora Mihály, Pongrácz Lajos, Sembery Imre, Szitnyay József, Totovits Kálmán, Vitális Mór, valamennyien a vármegye kiválóságai.

Most már a városok is sorra küldik kiállítandó anyagukat: Korpona IV. Béla királytól (1238) és Mátyástól kapott levelét, valamint saját címerét; Ipolyság 1785-ből származó jegyzőkönyveit, az itteni vargák és csizmadiaik céhlevelét. Elküldik pecsétjeiket a falvak is: Ipolypásztó az 1691-est, Ipolybél az 1738-ból valót. Hontvármegye a millenáris zászlót és régi jegyzőkönyveit állítja ki, Kudora János kőkorszaki emlékeket ad, Ivánka Zsigmond Kossuth saját kézjegyével ellátott arcképét, a Honti Kaszinó Szondi-emlékeket stb. Nem csoda hát, ha a Honti Lapokban azt írták, hogy az „augusztus 13-án megnyíló történelmi kiállításunk gazdagságával kellemesen

¹¹ Honti Lapok 1897. VI. 1.

¹² Honti Lapok 1898. I. II. Bozók a régi Hont megye Eszék járásának székhelye (Bzovik) Korpona közelében. Vára ma is áll. Települések Bozók közelében: Németi, Rakonca, Méznevelő stb.

¹³ Honti Lapok 1898. I. 18.

¹⁴ Honti Lapok 1898. VII. 5.

¹⁵ Honti Lapok 1898. VII. 19.

fogja meglepni közönségünket. A kiállítás lelke és életrehozója Pongrácz Elemér igazgató, ki fáradságtalanul végzi az utolsó munkálatokat.”¹⁶

A Honti Lapok augusztus 16-iki száma számol be a kiállításról. „Úgy tudjuk – írják –, hogy Abauj-Torna vármegye után, mely Kassán a tavaszon rendezett ilyen tárlatot, Hontvármegye az, mely ily szabású kiállítás rendezésével a többi hazai megyéket megelőzte.” Ezután Nagy Iván tudós, akadémiai tag megnyitóbeszédét közli. Megszívlelendő gondolataiból az alábbiakat tesszük itt közzé: „Mindenki tehát, a ki a multnak emlékeit összehordja, gyűjti és megőrzi, a történelem magasztos és megvilágosító templomának a megalkotásához hozzájárul munkájával; a mi nemcsak közművelődési cselekedet, de egyszersmind hazafiúi kötelesség is.” A kiállítást a lapban Matunák Mihály méltatta, hangot adva azon óhajának is, hogy maradjanak együtt a tárgyak, íródjon meg végre a vármegye monográfiája.¹⁷

A nagyszabású kiállításról a szomszédos vármegyék lapjai és a központi újságok is tudósítottak. Az Esztergom és Vidéke arról tájékoztat, hogy dr. Walter Gyula apátkanonok, a történelmi társulat alelnöke rövidesen egész csoporttal zárandokol el Ipolyságra, hogy megtekintésék a gazdag anyagot.¹⁸ A Bars Pongrácz Elemér képviselőházi tisztviselő érdemeit méltatja, megjegyezve, hogy „A kiállítás, a melyben Hontmegyének csaknem minden nemesebb családja részt vett, feltárja mintegy az egész Hontmegyének dicsőséges múltját, fényes alakjaival a gazdag kincseivel; s épp azért annak áttekintése több napra terjedő tanulmányt igényel.”¹⁹

A Nógrádi Lapok és Honti Híradó részletesen ismerteti a kiállítás anyagát, s kiemeli, hogy „A megnyitás ünnepélyességét és jelentőségét nagyon emelte, hogy Nagy Iván historikusunk is részt vett benne az Akadémia megbízásából”, s „lelkes hangulatot keltő, szép beszédet tartott.”²⁰ A Nógrádi-Honti Ellenzék megemlíti, hogy bár Pongrácz Elemér volt a kiállítás megteremtője, „a rendezés, a csoportosítás terén az érdemben osztoznia kell Matunák Mihály korponai felső népiskolai igazgató, jeles fiatal történettudóssal, aki lelkes buzgalommal végezte az okiratok és levelek fáradságos csoportosítását”.²¹ A Selmeczbányai Híradó munkatársa aláhúzza azt a tényt, miszerint „Hontvármegye a legelső vármegye, mely megnyitotta tisztán történelmi kiállítását és Selmecz-Bélabánya a legelső város, mely sietett támogatni a testvér törvényhatóságot.”²²

A Vasárnapi Újságban arról olvasunk, hogy „A sikerült kiállítás nagyon magára vonja a szomszéd megyék figyelmét is, maga Hontmegye pedig annyival inkább büszke rá, mert alapos a remény, hogy a kiállítás az állandó »Hontmegyei Múzeum«-nak fog létet adni.”²³

A kiállításnak Pongrácz Elemér szerkesztésében megjelent a nyomtatott katalógusa is,²⁴ amely termék szerint mutatja be a mintegy ezer *darab* tárgyat. Ezekről, illetve az adományozókról már részben az előzőekben is szoltunk. A kiállításon nagyon sok olajfestmény, kő- és acélnyomat, fénykép és rézmetszet szerepelt. Az olajfestmények legtöbbje portré, valamint városképek és a honti várakról készült alkotások. Két jelentősebb művészt találunk a szerzők közt: Barabás Miklóst és Vastagh Györgyöt. A címerek közt valamennyi Hont megyei nemesi családé jelen volt. Külön említést érdemelnek az oklevelek, melyek közt több Árpád-kori is előfordult. A Vasárnapi Újság kiemelte Selmecz-bánya 1532-ből való jogkönyvét, amely „a legrégibb magyarországi jogkönyvek közé tartozik”. Ugyancsak felhívta a figyelmet a város XVII. századi ónémet stílusú faládájára.

Augusztus 26-án Cibulya László alispán zárta be a kiállítást. Az utána következő összejövetelen vetődött fel először hivatalosan a múzeumalapítás gondolata. Az alispán így szolt többek közt beszédében: „Pongrácz Elemér lelkesedése hozta létre kiállításunkat, meg fogja ő

¹⁶ Honti Lapok 1898. VIII. 2.

¹⁷ Honti Lapok 1898. VIII. 16.

¹⁸ Esztergom és Vidéke 1898. VIII. 18. 4. old.

¹⁹ Bars 1898. VIII. 18. 1–2. old.

²⁰ Nógrádi Lapok és Honti Híradó 1898. VIII. 21.

²¹ Nógrádi-Honti Ellenzék 1898. VIII. 18.

²² Selmecz-bányai Híradó 1898. VIII. 11. 1. old.

²³ Vasárnapi Újság 1898. VIII. 21. 582. old.

²⁴ Pongrácz Elemér (szerk.): A „Hontvármegyei Történelmi Kiállítás” Katalógusa. Ipolyság, 1898.

építeni közreműködésünkkel a Múzeum alapjait is egyelőre azon tárgyakkól, miket egyes kiállítók visszahagyni és a Múzeum gyarapítására szálni kegyesek lesznek.”²⁵

A Honti Lapok augusztus végi számában írja, hogy „Az a nagy jelentőségű siker, melyet történelmi kiállításunk elért és mely az ország figyelmét megyénkire irányította egy állandó megyei múzeum monumentális eszméjét érlelte meg Pongrácz Elemérben”. A lap közli Pongrácz Elemér augusztus 26-i beszédét is. Ebből mi azt a részletet idézzük, amelyben felvetődött a társulatalapítás gondolata: „A mai tanácskozás célja lenne határozni a fölött, hogy Hontvármegye közönsége akar-e múzeumot alapítani? Szükségét érzi-e egy olyan társulat alakításának, mely a vármegyében található régiségeket s egyéb történelmi emlékeket összegyűjtve – azt egy állandó helyiségben az elkallódástól megőrizze? Szükségét érzi-e egy oly társulat alakításának, a mely bármilyen a megyére vonatkozó feljegyzést, könyvet, hírlapot, okmányt megszerelve megkönnyebbitse a vármegye jövőendő monográfusának a feladatát? Szükségét érzi-e egy társulat alakításának, a mely a megye történetéből vett felolvasások tartásával s esetleg dolgozatok kiadásával ébressze a közönségben a múlt tiszteletét, megbecsülését? Szükségét érzi-e egy oly társulat alakításának, a mely nem is annyira a jelennek, mint inkább a jövőnek dolgozik, mert hisz egy múzeum-társulat munkássága kétoldalú.”

Az elnök a jelenlévők nézetét tolmácsolva elfogadta Pongrácz indítványát, s kimondta, hogy a múzeum megalakítását szükségesnek tartják. A dolgok hivatalos elintézésére kinevezték a bizottság tagjait: Czibulya Lászlót, Sántha Bélát, Hederváry Lajost, Wilczek Frigyeszt és Pongrácz Elemért.²⁶

A kiállítást az utolsó nap megtekintette dr. Czobor Béla (1852–1904) műtörténész, az MTA tagja is, aki akkor Zebegényben nyaralt. Oly mély benyomást tett rá, hogy a rendezvény utáni bankettre is maradt olyan céllal, hogy megismerkedhessen Pongrácz Elemérről. A történelmi kiállításról Czobor cikket is írt a Honti Lapokba. A bemutatott tárgyak közül kiemelte a palástiak kosztümjeit, a selmeci „bányajog kódexét”, Totovits Kálmán ékszerreit, legyezőit és bécsi porcelánját, a drégelyi emlékeket, a céhedényeket, a palásti XVII. századi sírleletet. Külön felfigyelt a néprajzi anyagra, különösen a szép hímzésekre, s felhívta a figyelmet egy teljes néprajzi kiállítás lehetőségére. Szerinte a látott anyag egy múzeum alapjait teremtheti meg.²⁷

A Társulat rövid tevékenysége

A Hontvármegyei Múzeum Társulat mindössze egy évtizedig működött, tevékenysége mégis igen jelentős. Hisz tagjai már a hivatalos megalakulás előtt az alapvető célkitűzés érdekében tevékenykedtek. Múltfeltáró és hagyományápoló munkájuk eredménye a tárgyalat kiállítások megvalósítása. Munkálkodásuk eredményeként alakul majd meg a Honti Múzeum, jelenik meg néhány kiadvány stb. A társulat célját Pongrácz Elemér világosan felvázolta már a történelmi kiállítás zárónapján tartott beszédében, melyet előbb mi is idéztünk. Tekintsük most át az egyesület rövid történetét.

„Egy mindenekelőtt örvendetes eseménnyel záródott le ránk nézve az ó esztendő: megszületett a Hontvármegyei Múzeumtársulat” – olvassuk az alakuló ülésről szóló tudósítást. Az 1898. december 29-i közgyűlésen elfogadták a 49 §-ból álló alapszabályzatot. A társulatról a következőket olvassuk a beszámolóban: „Világért sem szabad ezt az intézményt egyéb oly léha természetű társadalmi egyesületekhez hasonlítani, melyeknek voltaképpeni célja csak ürügy egyes uri emberek szereplésére. A műveltséggel telt intuitív elme magaslatáról kell megítélni, hogy ez a múzeum egy nagyon fontos, egy nagyon ideális kultúrkérdés.”²⁸

1899 októberében közlik a Honti Lapok, hogy „mindazok öröme, akik ideális célokért és eszmékért hevülni tudnak (), végleg megalakult a hontvármegyei múzeumegyesület”. Szeptember 29-én „volt az a szép dátum, melyem a múzeum eszméje hússá és vérré vált”. Ezen az ülésen megtörténtek a választások is: Fehér Ipoly pannonhalmi főapát, a megye szülötte lett a védnök, Horváth Béla főispán az elnök, Czibulya László alispán az alelnök, Pongrácz Elemér a múzeumigazgató, Wilczek Frigyes a helyettese, Matunák Mihály pedig a titkár. Az összejö-

²⁵ Honti Lapok 1898. VIII. 30. 1. old.

²⁶ Honti Lapok 1898. IX. 6.

²⁷ Honti Lapok 1898. X. 11. 1–4. old.

²⁸ Honti Lapok 1899. I. 5. 1. old.

vetelen Totovits Kálmán bejelentette, hogy „a muzeum céljaira 2000 korona alapítványt tesz”.²⁹

A fentiekből kitűnik, hogy a társulat és a múzeum fogalma gyakran keveredik és összeemosódik. Nem csoda, hisz a cél tulajdonképpen egy volt: a múzeum létrehozása. Ám, hogy ebből mégis adódtak bizonyos bonyodalmak, azt még később látni fogjuk. Egyelőre azonban a társulat irányításával folyik a munka, megindul a gyűjtés a leendő múzeum számára. Jelentkeznek az első adományozók: Berkó István, Halász Ferenc, Hopfinger József, Kudora János és Winkler József. Varjú Sándor a palásti sírleleteket engedi át a múzeum számára.

A társulat tagjai keresik a mecénásokat, miközben Fehér Ipoly 1000 Ft, Vaszary bíboros 200 Ft alapítványt tesz. A város telekről gondoskodik. És sorra jelentkeznek az újabb adományozók, köztük Ivánka István, Salkovszky Ferenc, Batthány Vince, a Bory család és mások. „Szorgalmasan gyűlnek a tárgyak a muzeum részére, a közérdeklődést határozottan magára vonta a mi intézményünk. Rajtunk a sor, a közönség e nemes felhevülését a muzeum iránt elaludni nem engedi” – olvassuk a Honti Lapokban.³⁰

A nagylelkű adományozók nemes tettei után a Honti Lapok ezt a határozott felhívást közli: „E nagylelkű első alapítóinkhoz most már csatlakozzék Ipolyság város és megyénk törvényhatósága. Ipolyság város ajánlja fel a muzeum épülete céljaira ingyen telket, megyénk törvényhatósága pedig vállalja el a muzeum felépítésének költségeit. Nem akadhat szűkkeblű ember, ki e nemes indítvány ellen tiltó szót emeljen, hisz a muzeum megyénk történetének, kicsi és nagy emberei, családai dicsőségének maradandó ereklyetartója lesz.”³¹

A társulat december 27-iki közgyűlése úgy döntött, hogy a múzeumegyesületet a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége alá helyezi, „annak védszárnya alatt kíván működni és annak erkölcsi és anyagi támogatását kikérni”.³²

Az 1900-as évtől egyre gyakoribbak a társulati ülések. Hogy a társaság a szakirodalmat is ismerje, előfizetnek az olyan lapokra, mint az Akadémiai Értesítő, az Archeológiai Közlemények és az Archeológiai Értesítő, a Magyar Iparművészet, az Ethnographia, a Magyar Könyvészet stb. Az 1900. év végére a társulat törzsvagyona 6300 korona.

A megyei lap egyik októberi száma közli, hogy „Vastagh György kitűnő festőnk, – akinek művészi ecsetjét megyeházi nagy termünkben is több remek arckép dicséri – Rajner Pál volt alispánunk s képviselőnk arcképét a Honti Múzeumnak ajándékozta”. Vastagh György (1834–1922) festőművész elsősorban arcképfestéssel foglalkozott, de festett oltárképeket és népeletképeket is. A későbbi múzeum képzőművészeti gyűjteménye is több munkáját őrizte. Ugyancsak az október végi Honti Lapokban olvassuk, hogy „a Honti Múzeum vezetősége erősen dolgozik a jövő évi megnyitásra”. Képtára számára folyamatosan gyűjti az itteni vonatkozású festményeket, s amelyek nem szerezhetők be, azokat lemásoltatja. „Kubányi Lajos jeles festőművész legújabbán Esztergomban időzött, s a muzeum társulat megbízásából a primási képtárban másolt le több arcképet, amelyek minket közelebből érdekelnek. Így Ipolyi Gáspár esztergomi apátkanonokét, valamint Fánecs Pálét és Balassa Szidóniáét”.³³

Kubányi Lajos (1855–1912) festőművész már 1899-ben kapcsolatba került a múzeumtársulattal, amikor megfestette Pálffy Miklós, I. Koháry István és Balassa Ferenc portréját. A múzeum igen sok képet őrzött tőle, s közülük néhány az újjászervezett intézményben is megtalálható.³⁴ Pongrácz Elemér 1902 februárjában Bécsben járt egy árverésen, s mint olvassuk, nem hiába, „amennyiben megyénket érdeklő több értékes és érdekes dolgokat talált és vett”.³⁵

A Honti Lapok március végi száma címlapján méltatja a múzeumi munkát és Pongrácz Elemér szorgalmát.³⁶ Áprilisban írják a megyei újság állandó rovatában, hogy „A Honti Mu-

²⁹ Honti Lapok 1899. X. 5.

³⁰ Honti Lapok 1899. XI. 23.

³¹ Honti Lapok 1899. XII. 14.

³² Honti Lapok 1899. XII. 28.

³³ Honti Lapok 1901. X. 24. 3. old.

³⁴ Csiky Károly: Szülőföldi vallomások. Bratislava, 1989.

³⁵ Honti Lapok 1902. II. 12. 4. old.

³⁶ Honti Lapok 1902. III. 27.

zeum iránt nemcsak a megyében, de az egész országban is nagy érdeklődés mutatkozik. Legjobb bizonyítéka a dolognak, hogy legutóbb városunkban járt György Aladár híres történettudós, aki kizárólag a muzeum látogatására jött le a fővárosból”. György Aladár (1844–1906) író, kultúrpolitikus, a polgári radikalizmus szószólója később a Magyar Néprajzi Társaságnak is alelnöke volt. 1902-ben az alapító tagok sorába lép Thék Endre Iontói birtokos, országos hírű gyáriparos. Újabb adományokat kap a társulat özvegy Csepreghy Ferencnéétől, Ivánka Zsigmondtól és Dalmady Győzőtől.

Májusban megérkezett Ipolyságra Budapestről Pongrácz Elemér, és „azonnal hozzáfogott a muzeum értékes tárgyainak rendezéséhez, hogy az a megnyitás ünnepéig készen és rendben legyen”. Eljött Kubányi Lajos is, aki hét portrét hozott magával, többek közt Lambert grófét, feleségét, Zsófiát, Miklós fiukét, Fánecs Pálét, Balassa Szidóniát, Ipolyi Gáspárét és Ipolyi Arnoldét.³⁷

Hosszú küzdelem és a múzeumtársulat kitartó munkájának eredményeként 1902. június 6-án megnyílt Ipolyságon a megyeháza három termében a Honti Múzeum. A nyitást a társulat ünnepi ülésével és a drégelyi emlékünneppel kötötték össze. A Szondi-kápolnában Rajner Lajos pápai prelátus, megyénk fia celebrált szentmisét. Ezt követően megkoszorúzták a Szondi-szobrot és a várba vonultak. Ott „folytatólagosan” megnyitották a közgyűlést, Sajó Sándor előadta ez alkalomra írt ódáját, Acsády Ignác (1845–1906) történetíró, az MTA tagja pedig megtartotta ünnepi beszédét. Felavatták a Szondi-serleget, majd megtekintették a Matunák Mihály irányításával feltárt ásatásokat. A Honti Múzeumtársulat még 1901-ben bízta meg Matunákot a drégelyi ásatások vezetésével. A kutatók nagyon sok magyar és török régiséget találtak.

Az ásatások során Matunák több bizonyítékot fedezett fel, melyek alapján korrigálni tudta az eddigi téves információkat. Drégely és Palánk katonai szerepe a török alatt 1552–1593 címmel megjelent tanulmányfüzete is a Hontmegyei Múzeum Társulat első kiadványaként. Ebben értékes török kori dokumentumokat tesz közzé, melyeket elsősorban a korponai és körömbányai levéltárakban talált.³⁸

A társulat második kiadványaként jelent meg Matunák Drégely, Szondy, Palánk című könyve.³⁹ Ebben több olyan adatot helyreigazít, melyet a korábban megjelent Szondi Albumban tévesen közöltek.

A társulat harmadik kiadvány *A Honti Múzeum képes katalógusa* volt, melyet Pongrácz Elemér állított össze. E szerint a múzeumban 1902-ben mintegy 80 darab olajfestményt, portrét és tájképet talált a látogató. Közülük mintegy 15 Kubányi Lajos alkotása. Akadt a gyűjteményben egy-egy kép Márfy Ödön neves festőművészétől s a már említett Vastagh Györgytől is. A gyűjtemény értékes része a XV. századi gótikus táblaképek, melyek a páldi és a korponai templomból kerültek ide.

A képzőművészeti alkotások közül figyelmet érdemelhetnek a szobrok is. Kiss Györgytől, akinek alkotásai a pesti Operát és az Országházat díszítik, két művet jegyzett a katalógus: az egyik Ipolyi Arnold mellszobra, a másik Szondi György szobrának kicsinyített mása. Ez ma is megvan a felújított múzeumban.

Az éremlistán Árpád-, Anjou-, Hunyadi- és Jagelló-kori érmék szerepeltek, de jegyzett a katalógus több görög, török és római érmét is.

A porcelán-, üveg- és kerámiagyűjtemény tárgyai közt voltak körömi, halicsi, csehországi és bécsi termékek is. A fegyvergyűjtemény török kori harci eszközökből, különböző kardokból, puskákból, pisztolyokból állt. A családi és a városi címerek száma meghaladta a nyolcvanat.

Volt a múzeumnak kő- és bronzkorszakbeli gyűjteménye is: agyagedények, csonteszközök, urnák, kardok, ruhasatok stb.

³⁷ Honti Lapok 1902. V. 22. 4. old.

³⁸ Csáky Károly: Szülőföldi vallomások. Bratislava, 1989.

³⁹ Matunák Mihály: Drégely és Palánk katonai szerepe a török alatt 1552–1593. Korpona, 1901.; Matunák Mihály: Drégely, Szondy Palánk. Ipolyság, 1902.

A gyűjteményben mintegy hatvan okirat, régi kézirat és eredeti dokumentum szerepelt. Köztük volt a sági konvent 1501-es eredeti keltezésű levele. De voltak az iratok közt XVI. századi ítélelvelek és címeres nemesi levelek, kinevezések, jogi oklevelek, 1848-as haditudósítások stb.

Irodalomtörténeti szempontból értékes dokumentumanyagot tartalmazhattak azok az eredeti levelek, melyek szerzői közt ott találjuk Eötvös Józsefet, Arany Jánost, Kazinczy Gábort, Csiky Gergelyt stb. A Csepregy-hagyaték külön fejezetet érdemelne. Úgy gondolom, a Selmebányáról egyelőre kölcsönbe kapott anyag csak töredéke annak, amit volt egykor, s az igazi értékek még mindig lappanganak valahol.

1902. június 6. volt tehát a múzeumtársulat néhány éves tevékenységének a csúcsa. Ettől kezdve mintha kezdődne a hullámvölgy, amely aztán a megszűnésig tart. Igaz, még volt néhány rendezvénye és kezdeményezése a társulatnak. 1902 júliusában megkoszorúzták Pongrácz Lajosnak, a Szondi-kultusz ápolójának sírját; 1903-ban fogadták Wosinszky Mór (1854–1907) régészt, az MTA tagját, aki a „múzeum megtekintése céljából” érkezett Ipolyságra. Egy 1903-as híradás már egyszerre panaszos és reménykeltő: „A Honti Múzeum, a mely a közönség pártolását – sajnos – nem igen tapasztalja, csodálatosképpen mégis gyarapszik és nagyobodik. Legutóbb a megye még egy szobát bocsátott a múzeum rendelkezésére, a melybe Pongrácz Elemér muzeumi igazgató a könyvtár egy részét és egyéb tárgyakat helyezett el.”⁴⁰ Az 1904-ben tartott ülésen bejelentik, hogy a város által a múzeumépítésre szánt telket dr. Dobisz Antal ügyvéd „megvenni szándékozik”. Ugyanakkor Totovits Kálmán a múzeum felépítésére újabb 2000 koronát ajánl fel.

A siker és sikertelenség, a remény és kudarc váltja egymást a század elején. Nem tudni miért, de nem kapja meg a társulat Zubovics Fedortól a bejelentett 32 000 korona tőkét, s nagyértékű műkincseit sem adja át a múzeumnak.

1904. április végén így írnak a megyei lapban: „ujjainkon össze tudjuk adni azokat az ipoly-ságiakat, a kik már voltak a múzeumban. Csak azt sikerül behívni, ki messze földről jön s helyi nevezetességeket akar látni. A helyi ember úgy gondolkozik, hogy az idevaló muzemot nem érdekes megnézni, bolhaszínházat igen.”⁴¹

Hosszú hallgatás után 1909. december 1-jére közgyűlést hív össze Lits Gyula elnök, melyen „részint Pongrácz Elemér lemondása miatt, részint s főleg a tagok hiányában, tehát kellő pártolás hiányában a társulás kénytelen feloszlani”⁴² Vagyonát Hontvármegye „közönségének” átadja.

A megszűnés okáról Pongrácz Elemér Sembery Imréhez írt leveléből is értesülhetünk. Ő ugyan hangsúlyozza, hogy a múzeum nem szűnt meg, csak a társulat, amely „Feloszlott pedig azért, mert Hontvármegye közönségében nem volt meg a hajlandóság, készség azt továbbra is támogatni. A min talán nem is igen lehet csudálkozni. Annyi mindenféle társulati kötelezettsége van, hogy az ügyesebb, vagy lármásabb vagy szórakoztatóbb egyletek mellett e komoly csendes múzeum egylet a versenyt fel nem vehette. De kimulását siettette a vezetés hiánya is. Már az első időkben is tapasztaltam, hogy a fővárosból nem lehet egy vidéki múzeumot igazgatni. De hát eleinte csak ment valahogy a dolog, mert több időt tölthettem a megyei székvárosban.”⁴³

A Hontvármegyei Múzeum Társulat 1911-ben adta át hivatalosan a vagyonát a törvényhatóságnak. A múzeum vezetésével Szokoly Alajos levéltárost bízták meg. Sajnos, később ő is távozott az Ipolyon túlra, a múzeum pedig egyre kevesebbet hallatott magáról, tevékenysége sorvadt.

1910-ben még volt a megyében egy nagyszabású rendezvény, az Ipolysági Gazdasági Kiállítás. Ennek néprajzi részlege is volt, melynek anyagát Györffy István gyűjtötte a Hontmegyei Gazdasági Egyesület költségén. A teljes jegyzék ma a Néprajzi Múzeum levéltárában találha-

⁴⁰ Honti Lapok 1903. IX. 19.

⁴¹ Honti Lapok 1904. IV. 30. 1. old.

⁴² Honti Lapok 1909. XII. 4.

⁴³ Honti Lapok 1909. XII. 25.